

УДК 373.5.016:5(477)“19/20”

СЛЮСАРЕНКО Ніна Віталіївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології й освітнього
менеджменту,
Херсонський державний університет,
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

КОХАНОВСЬКА Олена Вікторівна,

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри теорії і методики викладання природничо-
математичних та технологічних дисциплін,
Комунальний вищий навчальний заклад «Херсонська
академія неперервної освіти» Херсонської обласної
ради,
e-mail: micromir12@bk.ru

ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА ДІВЧАТ У ЗАКЛАДАХ ВІДОМСТВА ІМПЕРАТРИЦІ МАРІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано викладання природничо-математичного циклу дисциплін у навчальних закладах відомства імператриці Марії. Описано мету, яка ставилася до навчання цих предметів, кількість годин, основний зміст навчальних програм та вимоги щодо їх засвоєння. Зауважено, що урядові реформи, які відбувалися протягом XIX – початку XX ст. в освіті впливали і на зміст викладання природничо-математичних предметів у навчальних закладах відомства імператриці Марії, проте порівняно з навчальними закладами інших відомств найменш суттєво.

Ключові слова: жіночі навчальні заклади; Відомство імператриці Марії; природничо-математична освіта; XIX – початок XX ст.

Постановка проблеми. Сучасній системі освіти притаманне постійне реформування, що обумовлене зміною підходів діючої влади до побудови ефективної освітньої галузі. Зокрема одним з напрямків здійснення реформ є гендерний підхід в освіті. Він використовується в деяких провідних країнах світу і є історично зумовленим, адже довгий час (до революційних подій 1917 року та встановлення радянської влади на території колишньої Російської імперії) освіта була роздільною. Особливий інтерес в цьому аспекті викликає період XIX – початку XX ст., коли відбувався стрімкий розвиток жіночої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми становлення та розвитку жіночої освіти неодноразово ставали полем дослідження багатьох учених та педагогів (М. Зінченко, О. Лихачова, В. Родніков, Л. Соколова та ін.). Багато сучасних українських науковців досліджують історію жіночої освіти: О. Аніщенко (розвиток професійної освіти жінок в Україні (II половина XIX – початок XX ст.)), В. Добровольська (становлення та розвиток системи жіночої освіти України на початку XX ст.), Л. Єршова (особливості розвитку жіночої освіти на Волині (кінець XVIII – початок XX ст.)), М. Рижкова (розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)), Н. Слюсаренко (теорія і практика трудової підготовки дівчат у школах України (кінець XIX – XX ст.)), Т. Сухенко (система середньої жіночої освіти в Україні та політика російського уряду в галузі жіночої освіти в XIX – на початку XX ст.), Т. Шушара (розвиток жіночої освіти в Таврійській губернії в XIX – на початку XX ст.) та ін.

Як бачимо, питання жіночої освіти різнобічно розглядалося українськими вченими. Проте й нині серед існуючих у XIX – початку XX ст. жіночих закладів освіти особливе зацікавлення викликають навчальні заклади Відомства імператриці Марії.

Це пов'язане з тим, що сьогодні особливо актуальною стала проблема природничо-математичної освіти підростаючого покоління, рівень якої є одним з показників розвитку світових освітніх систем. А одним з найбільш обговорюваних підходів до вивчення природничих та математичних дисциплін в навчальних закладах є гендерний. Саме тому досвід природничо-математичної освіти дівчат у XIX – на початку XX ст., коли навчання жінок та чоловіків здійснювалося окремо, привертає все більшу увагу сучасних науковців.

Мета статті – проаналізувати особливості природничо-математичної освіти в навчальних закладах Відомства імператриці Марії у XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, до середини XIX ст. в Російській імперії склалася система жіночих навчально-виховних закладів, які знаходились під управлінням Відомства імператриці Марії. Це відомство займало особливе місце в системі освіти XIX – початку XX ст. До нього входили навчальні та виховні заклади, благодійні та лікувальні установи, які були об'єктом філантропічної діяльності членів царської сім'ї, титулованої знаті і великих чиновників.

Першими закладами освіти для жінок, які підпорядковувалися Відомству імператриці Марії, були інститути шляхетних дівчат. На території України перший навчальний заклад цього типу почав діяти у Харкові в 1812 р. На відміну від Смольного, який був першим інститутом шляхетних дівчат на території Російської імперії, до складу якої входила Україна, Харківський інститут шляхетних дівчат був призначений для доньок збіднілих дворянських родин. Тому й програма навчання мала практичний характер і була спрямована на те, щоб дівчата після закінчення навчального закладу працювали гувернантками або домашніми вчительками [5, с. 63]. У 1818 р. Інститут для шляхетних дівчат було відкрито у Полтаві, у 1829 – в Одесі, у 1838 – у Києві. Зміст освіти в інститутах шляхетних дівчат включав: Закон Божий, історію, географію, арифметику, риторику, фізику, граматику, малювання, чистописання, рукоділля. Музика, танці та іноземні мови були необов'язковими, їх викладали за окрему плату. Інститути були призначені для дівчат з бідних родин, а тому, як уже зазначалося, характер навчання й виховання мав бути суто практичним [4].

В пореформений період (1860-ті рр.) Відомство імператриці Марії почало працювати за двома напрямками: перший – благодійні справи (виховні будинки), другий – виховні та освітні цілі (жіночі інститути) [2, с. 115-116].

В середині XIX в. імператриця Марія Олександрівна заснувала велику кількість приютів і пансіонів, а також започаткувала новий період жіночої освіти, заснувавши відкриті всестанові жіночі навчальні заклади. Починаючи з 1862 року Марійнські училища почали перейменовувати у гімназії.

Всі жіночі навчальні заклади в цей період поділяли на навчальні заклади, які засновувалися на приватні та суспільні кошти та пожертви, що знаходилися під владою Міністерства народної освіти, й навчальні заклади, які залишилися під владою імператриці Марії. Імператриця очолила благодійне Відомство Марійнських гімназій і виховних закладів [1].

Навчальні заклади Відомства імператриці Марії відрізнялися від аналогічних закладів Міністерства народної освіти за змістом середньої жіночої освіти. Вони завжди були прикладом і виступали з ініціативними пропозиціями щодо розробки питань громадського піклування.

Вихованки жіночих інститутів були яскравими представницями нової еліти жінок. Їх відрізняли поведінка та певні риси характеру, які формувалися у цих закладах: захопленість, наївність тощо. З особистої ініціативи імператриці постійно вживалися заходи як щодо збереження здоров'я і фізичних сил дітей, так і щодо зближення вихованок з сім'єю і навколишньою дійсністю.

Різноманітні жіночі навчальні заклади Відомства імператриці Марії, покликані свого часу новаторськими способами вирішувати питання освіти та виховання осіб жіночої статі, на початку XX ст. зберегли своє особливе становище серед інших державних установ і специфічні риси «натурально-замкнутого господарства», що неминуче перетворювало їх у пережиток, причому вельми дорогий.

Серед напрямів виховання дівчат, як правило, переважали фізичне, моральне та розумове виховання. Зокрема, метою фізичного виховання був стрункий розвиток та укріплення тілесних сил вихованок і збереження їх від хвороб. Моральне виховання ґрунтувалося на релігії [6, с. 42-43].

У ті роки дівчата мали засвоїти правильне поняття про їхнє майбутнє призначення в сім'ї та суспільстві, привчитися до порядку та праці відповідно цього призначення.

Освіта вихованкам закладів Відомства імператриці Марії надавалася шляхом викладання їм наук, мов, мистецтв та навчання рукоділлю.

Навчальні дисципліни в середніх жіночих навчальних закладах поділялися на обов'язкові і необов'язкові. До обов'язкових відносилися: Закон Божий, російська мова, російська історія і географія, арифметика, чистописання, рукоділля. В курсі жіночих гімназій, окрім перерахованих вище предметів, обов'язковими були: основи геометрії, географія, історія, природнича історія і фізика з основами гігієни, чистописання, рукоділля, гімнастика. Дівчата, які за результатами навчання отримали золоті та срібні медалі, та прослухали окремо спеціальний курс додаткового (педагогічного) класу, здобували звання домашніх наставниць. Всі ж інші отримували атестат про закінчення повного загального курсу гімназії [7, с. 224-225, 298, 304-305].

Як зазначено у збірці законів про жіночі інститути Відомства імператриці Марії, педагогічні класи склалися з двох послідовних класів: молодшого (теоретичного) та старшого (практичного). В педагогічних класах викладали такі предмети: Закон Божий; педагогіка; історія; російська мова; французька мова з методикою навчання і французька словесність; німецька мова з методикою навчання і німецька словесність; географія з методикою; арифметика з методикою; малювання; співи. Але два останніх предмети були необов'язковими.

Для педагогічних класів у відповідності до кількості та об'єму навчальних предметів було встановлено окремий розклад. Викладання предметів відбувалося відповідно до програм по кожному з них [6, с. 50].

Додатково до предметів всім вихованкам викладалися танці, співи та музика. Танці вивчали всі дівчата без виключення, співи – ті, які мали до цього хист.

У таблиці 1 наведено перелік предметів, які викладалися у жіночих інститутах Відомства імператриці Марії станом на 1855 рік.

Таблиця 1

**Предмети, які викладалися у жіночих інститутах
Відомства імператриці Марії (1855 р.)**

Науки	Мистецтва
Закон Божий; Російська мова та словесність; Французька мова; Німецька мова; Історія; Географія; Природознавство; Математика; Педагогіка	Чистописання; Малювання; Рукоділья; Танці та гімнастика; Музика; Співи

Джерело: [6, с. 251].

У кожному класі вівся облік успішності з позначенням отриманих вихованками балів та змісту уроків. Оцінювання велося за 12-бальною шкалою.

У таблиці 2 представлено тижневе навантаження з природничо-математичних дисциплін для дівчат, які здобували освіту в навчальних закладах Маріїнського відомства 1834 року.

Таблиця 2

**Тижневе навантаження з природничо-математичних дисциплін
в навчальних закладах Відомства імператриці Марії (1834 р.)**

Навчальні предмети	I розряд		II розряд	III розряд
	I відділення	II відділення		
Арифметика	1,5	1,5	1,5	1,5
Про витвори природи	1,5	1,5	1,5	-
Про явища природи	1,5	1,5	-	-
Географія російська та загальна	3	3	3	1,5
Загальна кількість годин на вивчення всіх навчальних предметів	28,5	28,5	25,5	16,5

Джерело: [3].

Як бачимо з таблиці 2, питома вага природничо-математичних дисциплін не перевищує 5–10 %.

У другій половині XIX ст., яка відзначилась низкою урядових реформ, збільшенням кількості та видів жіночих навчальних закладів, поживавленням суспільного руху у сфері освіти дівчат, спостерігалася позитивна динаміка навчального навантаження з природничо-математичних дисциплін для жінок (табл. 3).

Таблиця 3

**Порівняльний аналіз викладання дисциплін природничо-математичного циклу
в жіночих навчальних закладах**

Природничо-математичні дисципліни	Жіночі навчальні заклади			
	Інститути Відомства імператриці Марії (1855 р.)	Гімназії Відомства імператриці Марії (1863 р.)	Єпархіальні училища (1868 р.)	Гімназії Міністерства народної освіти (1874 р.)
Математика	9	15	18	23
Природнича історія	9	18	7	10
Фізика				
Разом	18	33	25	33

Джерело: [3].

З таблиці 3 видно, що у другій половині XIX ст. природничо-математичний цикл дисциплін найбільш повно було представлено у гімназіях Міністерства народної освіти та Відомства імператриці Марії – по 33 години (18,9 та 15,7 % загального навчального навантаження відповідно). У жіночих інститутах цьому циклу відводили 18 годин (10,5 %). У єпархіальних училищах питома вага цих дисциплін складала 23,2 %.

Показники таблиці 3 також засвідчують, що всередині самого природничо-математичного циклу також спостерігалася істотна неоднорідність у групуванні окремих предметів. Перше місце серед предметів в закладах Міністерства народної освіти займала математика (69,7 %). В гімназіях Відомства імператриці Марії на математику відводилось 45,5 % часу, у той час як на природничу історію і фізику – 54,5 %. В інститутах Відомства імператриці Марії на природничу історію, фізику и математику відводилася рівна кількість годин (по 9). Найбільша увага математиці приділялась в єпархіальних училищах (72 %) [3, с. 278].

Порівнюючи кількість годин, що відводилися на вивчення природничих і математичних дисциплін у чоловічих і жіночих навчальних закладах треба наголосити, що реформи 1860 років суттєво вплинули на розвиток природничо-математичної освіти дівчат. І хоча обсяг навантаження у чоловічих навчальних закладах все ж переважав, однак спостерігалася стійка динаміка розвитку цього напрямку підготовки в жіночих закладах.

Зміст природничо-математичної освіти дівчат визначався обсягом навчального матеріалу в межах кожного з предметів. Так, з географії учениці в обов'язковому порядку креслили карти та вивчали географію Російської імперії та зарубіжних країн (включно з політичним устроєм кожної з них). У пояснювальній записці до програми з цього предмету зазначено, що природа і люди – ось в двох словах зміст географії, який і визначав мету викладання даного предмету [6, с. 267].

Природознавство було розділено на 2 курси: підготовчий та систематичний [6, с. 269]. Природознавство у сьомому, шостому та п'ятому класах не викладалося як окремий предмет, а було включено до географії. У четвертому класі вивчалася система рослинного та тваринного світу, у третьому – основи хімії в обсязі, необхідному для пояснення важливих фізіологічних та фізичних явищ; фізіологія рослин та тварин; фізичні властивості тіл, рівність рідких та газоподібних тіл. У другому класі проходили магнетизм, гальванізм, світло, тепло, звук, а у першому – фізичну та математичну географію і повторювали весь курс природознавства. У пояснювальній записці програми з природознавства зазначено, що викладання цього предмету переслідує три мети: реальну, формальну та виховну [6, с. 268–269]. Щодо використання методів викладання, то зазначається, що викладання має обов'язково бути наочним.

Математика в жіночих закладах Відомства імператриці Марії розглядалася як один із засобів, які найбільше сприяють формальному (розумовому) розвитку учнів. Цілями, задля яких викладався цей предмет, були: 1) навчити вихованок логічному мисленню; 2) розвинути в них здатність до узагальнення та систематизації. З усіх предметів, які входять до складу математики як науки, у жіночих закладах Відомства імператриці Марії вивчали лише арифметику та геометрію.

З усіх обов'язкових предметів, які викладалися в жіночих закладах Відомства імператриці Марії, учениці здавали екзамени. Останні відбувалися на основі особливих програм, які було розділено на білети з коротким викладенням питання [6, с. 53]. З математики окрім усного екзамену з геометрії, здавалися також письмові роботи з алгебри або арифметики (за вибором керівництва). Сумарний бал з усіх предметів надавав можливість для перевodu учениць із класу в клас.

Звісно урядові реформи, які відбувалися в освіті протягом XIX – початку XX ст., впливали на зміст природничо-математичних предметів у навчальних закладах Відомства імператриці Марії, проте не так суттєво, як в навчальних закладах іншого підпорядкування. Загальна структура цих дисциплін залишалася сталою. Змінювалася лише кількість годин, що відводились на вивчення того чи іншого предмету.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, навчальні заклади Відомства імператриці Марії відігравали значну роль у розвитку жіночої освіти в Російській імперії XIX – початку XX ст. Освіта в цих закладах була престижною, а їх мережа

розвивалася швидкими темпами. У програмах навчальних дисциплін наголошувалося на важливості і необхідності дисциплін природничо-математичного циклу для розвитку дівчат. Проте, не дивлячись на зростаючу популяризацію природничо-математичної освіти протягом зазначеного періоду, рівень викладання дисциплін цього циклу в закладах Відомства імператриці Марії все ж відрізнявся від чоловічих закладів. Разом із тим, позитивні здобутки тих років щодо гендерного підходу до надання природничо-математичної освіти, зокрема в гімназіях та інститутах Відомства імператриці Марії, варто було б упровадити у навчально-виховний процес сучасної школи.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми. Подальшого наукового пошуку потребують особливості викладання природничо-математичних дисциплін в окремих жіночих навчальних закладах різних регіонів України XIX – початку XX ст.

Список використаної літератури

1. Вахромеева О. Б. Женские учебные заведения Мариинского ведомства в Петербурге в дореволюционной России / О. Б. Вахромеева, Е. В. Уколова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – № 11-1. – 2014. – С. 84–86. – Режим доступа : http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2014_11_1/20.pdf.
2. Дальман С.В. Развитие системы управления народным образованием в России во второй половине XIX века / С.В. Дальман. – СПб. : Б.и., 2007. – 296 с.
3. Днепров Э. Российское образование в XIX – начале XX века : в 2 т. / Э. Днепров. – М. : Мариос, 2011. – Т. 2. – 672 с.
4. Коробченко А. А. Природознавство в жіночих початкових і середніх навчальних закладах України (друга половина XIX – початок XX ст.) / А. А. Коробченко // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2014. – Вип. 35. – С. 42–52. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_7.
5. Лях Г.Р. Лекції з історії педагогіки України (XIX – початок XX сторіччя) : навч. посіб. ; за заг. ред. В.І. Сипченка / Г.Р. Лях, М.С. Рижкова. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – 115 с.
6. Сводъ узаконеній о женскихъ институтахъ вЪдомства учрежденій императрицы Маріи. – СПб. : Б.и., 1903. – 382 с.
7. Учебные заведения Ведомства имп. Марии. Краткий очерк. – СПб., 1906. – 479 с.

References

1. Vahromeeva, O. B. & Ukolova, E. V. (2014). Women's educational institutions of the Mariinsky department in St. Petersburg in pre-revolutionary Russia. *Actual problems of the humanities and natural sciences*, V(11-1), 84–86. Retrieved 1/05/2017, from http://publikacia.net/archive/uploads/pages/2014_11_1/20.pdf.
2. Dalman, S. V. (2007). *Developing of the system of managing public education in Russia in the second half of the XIXth century*, Saint-Petersburg, 296. (in Rus.).
3. Dneprov, E. D. (2011). *Russian education in the XIXth – early XXth century*. In 2 parts. Moscow, Part 2. (in Rus.).
4. Korobchenko, A. A. (2014). Nature study in the women primary and secondary schools in Ukraine (second half of XIXth - early XXth centuries.). *Pedagogy of formation of creative personality in higher and secondary schools*, V(35), 42–52. Retrieved 1/05/2017, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_35_7.
5. Lyah, G. R. & Rizhkova, M. S. (2011). In V. I. Sipchenko (Ed.). *Lectures on the history of education of Ukraine (XIXth – XXth centuries)*, Slovyansk: Slavyansk State Pedagogical University.
6. *A set of laws on women's institutions Empress Maria's department*. (1903). Saint-Petersburg. (in Rus.).
7. *Institutions of the Empress Maria's department. Short essay* (1906). Saint-Petersburg. (in Rus.).

SLYUSARENKO Nina,

Doctor in Pedagogy, Professor, Professor of Pedagogy, Psychology and Educational Management Department,
Kherson State University
e-mail: ninaslusarenko@gmail.com

KOKHANOVSKA Olena,

Ph.D in Phedagogy, Senior Lecturer of Theory and Methods of Teaching of Natural-and-Mathematical and Technological Subjects Department
Communal Higher Educational Establishment «Kherson Academy of Continuing Education»
of Kherson Regional Council
e-mail: micromir12@bk.ru

NATURAL-AND-MATHEMATICAL EDUCATION OF GIRLS IN INSTITUTIONS EMPRESS MARIA'S OFFICE (19TH – 20TH CENTURIES)

Abstract. *Introduction.* Teaching the disciplines of mathematical and natural science cycle in educational institutions of the Department of Empress Maria in the XIX-th – the beginning of the XX-th century is studied in the article. The analysis of the activities of this Department has repeatedly been the

object of study of Ukrainian and foreign scientists. However, the problem of girls' training in educational institutions of the Department of Empress Maria of disciplines of mathematical and natural science cycle separately has not been investigated yet.

Purpose. The purpose of the article is to highlight the consistent patterns of the development of mathematical and natural science education in secondary schools of Department of Empress Maria in the XIX-th – the beginning of the XX-th century.

Methods. To achieve the goal of the article various methods have been used such as bibliographic, inductive, empirical, analytical, retrospective, historical and comparative research methods.

Results. The Department of Empress Maria included educational institutions, charities and hospitals; they have been the object of the activities of the Royal family, nobles and officials. Mathematical and natural science cycle included such disciplines as geography, natural science, mathematics (arithmetic, algebra, foundations of geometry), and at different periods, natural history, physics, basic hygiene, etc. Government reforms that took place during the XIX-th – the beginning of the XX-th century in education influenced the content of teaching mathematical and natural science disciplines in educational institutions of Department of Empress Maria. However, in comparison with educational institutions of other Departments, the Department of Empress Maria differed essentially at the least in the amount of hours for one or the other discipline.

Originality. The originality of this study is to conduct analysis of the status and content of teaching mathematical and natural science disciplines in institutions of the Department of Empress Maria, which occupied an important place in the education system of the Russian Empire in the XIX-th – the beginning of the XX-th century.

Conclusions. It is concluded in the article that educational institutions of Department of Empress Maria played a significant role in the development of female education in the Russian Empire in the XIX – early XX century. Education in these institutions was prestigious for pupils. The network of institutions developed rapidly. Educational programs were focused on the importance and necessity of disciplines of mathematical and natural science of girls' development. The positive achievements of the gender approach to the provision of mathematical and natural science education in the schools and institutes of Department of Empress Maria can be implemented in the educational process of modern school.

Key words: female educational institutions; the Department of Empress Maria; mathematical and natural science education; the XIX-th – the beginning of the XX-th century.

Одержано редакцією 02.05.2017
Прийнято до публікації 11.05.2017